

ODNOS NACIONALNO - POLITIČKIH SHVAĆANJA EUGENA KVATERNIKA I MIHOVILA PAVLINOVIĆA*

Nikša Stančić

Mjesto Eugena Kvaternika na hrvatskoj političkoj pozornici druge polovine XIX st. određeno je već konstatacijom da je bio ideolog Stranke prava. Zbog toga usporedba njegovih i Pavlinovićevih nacionalno-političkih shvaćanja može pridonijeti prije svega stvaranju pouzdanije ocjene o poziciji Mihovila Pavlinovića i to ne samo u dalmatinskim nego i općehrvatskim okvirima. Dosad je u historiografiji u više navrata dodirnut odnos Pavlinovićevih i Kvaternikovih, ili općenito Pavlinovićevih i pravaških shvaćanja. *Marin Pavlinović* je u svom kratkom prilogu iznio pojedine elemente njihovih shvaćanja. Premda nije proveo širu analizu, dobro je uočio bliskost njihovih osnovnih shvaćanja — oslonca na hrvatsko državno pravo i težnje za slobodom i samostalnošću Hrvatske — i razlike koje su ih dijelile kako u tim shvaćanjima tako i u stavu prema Srbima, prema narodnjacima sjeverne Hrvatske i općenito prema sredstvima političke borbe.¹ *B. Jurišić* je, objelodanjujući dijelove Kvaternikova dnevnika s podacima o njegovim odnosima s Pavlinovićem, zaključio da je Pavlinović bio »po svojoj političkoj ideologiji bliži pravaštvu nego narodnoj stranci«, da je »po načelima [...] bio pravaš, po taktici narodnjak«.² *Marin Pavlinović* je, osvrćući se na taj stav, s pravom upozorio na neovisnost postanka ideologije Mihovila Pavlinovića i Narodne stranke o pravaštvu i narodnjaštvu u sjev. Hrvatskoj, premda nije uočio Pavlinovićevu evoluciju i razlike koje su s vremenom nastale između njega i većine dalmatinskih narodnjaka. Isti autor je još jednom prilikom, ne zašavši u sam sistem Kvaternikova i Pavlinovićeve političkog razmišljanja i djelovanja, iznio neke elemente njihovih shvaćanja (stav prema Rusiji, Francuskoj i prema Srbima) i zaključio da po osnovnim shvaćanjima (osloncu na državno pravo, misli o samostalnosti i cjelokupnosti Hrvatske) ne zastupaju oprečna načela. S obzirom na shvaćanje teritorijalnog opsega hrvatske države ocijenio je Kvaternikovo »načelo« kao velikohrvatsko, a Pavlinovićevo kao »umjereno hrvatsko načelo« (278).

* Ova rasprava sadrži prošireni tekst referata »Eugen Kvaternik i Mihovil Pavlinović« pročitano 23. studenog 1971. na znanstvenom skupu o »Eugenu Kvaterniku i rakovičkoj buni«, održanom u Zagrebu u povodu stote obljetnice pogibije Eugena Kvaternika.

¹ *Marin Pavlinović*, *Mihovio Pavlinović i Dr. Eugen Kvaternik*, u knjizi: *Studije, eseji, prikazi*, Zagreb 1930, 65—69.

² *B. Jurišić*, *Pavlinovićeve veze s pravašima. Odnos Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića*. Napredak, Hrvatski narodni kalendar XXIII, Sarajevo, 1933, 78.

Međutim, termin koji je upotrijebio ocjenjujući Pavlinovićevo shvaćanja nije prihvatljiv, jer je sam po sebi neodređen i zbog toga ne može jasno izraziti ni Pavlinovićevo shvaćanje.³ I. Jelić je na temelju objelodanjene Pavlinovićeve korespondencije zaključio da je Pavlinović bio pravaš.⁴ M. Gross⁵ i Rade Petrović⁶ su naprotiv, uspoređujući Pavlinovića i Starčevića, zaključili da Pavlinović nije bio pravaš, prije svega zbog toga što njegove koncepcije ne sadrže, poput Starčevićevih, mogućnost ujedinjenja i oslobođenja Hrvatske na ruševinama Habsburške monarhije. J. Šidak također smatra da Pavlinović nije bio pravaš.⁷ B. Zelić-Bučan je — na osnovu pisama koje su Kvaternik i Pavlinović razmijenili od 1868—70. — zaključila da je Pavlinović bio Kvaternikov istomišljenik.⁸ Ove različite ocjene iznesene su većim dijelom u radovima koji obrađuju širu problematiku. N. Stančić, naprotiv, na temelju istih pisama i Pavlinovićeve programa »Hrvatska misao« iz 1869, zaključuje da Pavlinović nije bio pravaš i da se od pravaša razlikovao po shvaćanju teritorijalne protežnosti hrvatskoga državnog prava, po koncepciji rješenja hrvatskog pitanja te po stavu prema Srbima i Narodno-liberalnoj stranci.⁹ Općenito uzevši, u historiografiji dosad nije provedena usporedba bitnih Pavlinovićeovih i Kvaternikovih shvaćanja. Ovom raspravom želim donekle popuniti tu prazninu.

Kvaternik i Pavlinović su u toku svoga političkog života promijenili stajalište s kojim su stupili u politički rad. Njihova nacionalna shvaćanja evoluirala su, doživjela su kvalitativnu i, u određenoj mjeri istovrsnu, promjenu, ali ta evolucija nije rezultirala istim ili bliskim političkim programom. Obojica su svoje mjesto u hrvatskoj političkoj povijesti zauzeli upravo po drugoj fazi svoga misaonog razvitka. Pojedine elemente svojih shvaćanja mijenjali su i u drugoj fazi, ali te promjene nisu dirale u osnovne principe njihova već formiranog sistema političkog razmišljanja. Zbog toga ću osnovne elemente nacionalno-političkih shvaćanja Kvaternika i Pavlinovića usporediti kroz njihovu evoluciju. Zadržat ću se i na njihovim dodirima, koji su se održavali gotovo isključivo dopisivanjem, prateći pri tom osnovnu nit koja se kroz njih provlačila. Smatram da je to potrebno učiniti s jedne strane zbog toga što

³ Marin Pavlinović, Odnosi između Mihovila Pavlinovića i Eugena Kvaternika. Na osnovi kritike radnje Dra. Blaža Jurišića i njezina izvora, Danica V, Zagreb 1935, br. 22, 23; isti, Lični dodiri Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, Historijski pregled VIII, 1962, 272—278.

⁴ I. Jelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, HZ XVII, 1964, 323.

⁵ M. Gross, O nekim aspektima razvoja nacionalne ideje u vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji, HP IX, 1963, 18, bilj. 4.

⁶ Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 354.

⁷ J. Šidak, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914, Naše teme IX, 1965, 1304; isti, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvog svjetskog rata, Encyclopaedia moderna 1967, 3—4, str. 14, 15; J. Šidak i dr., Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, 108—110.

⁸ B. Zelić-Bučan, Jedan prilog boljem poznavanju političkih pogleda Eugena Kvaternika na osnovu njegova dopisivanja s Mihovilom Pavlinovićem 1868—1870. god., Marulić IV, 1971, 3, str. 26.

⁹ N. Stančić, Program Mihovila Pavlinovića iz g. 1869, HZ XXIII—XXIV, 1970—1971, 136—138. Pavlinovićev program »Hrvatska misao« iz 1869. objelodanio isti, Iz rukopisne ostavštine Mihovila Pavlinovića, u ovom svesku HZ 305—325.

su pojedini autori, koristeći se podacima iz tog dopisivanja izvan konteksta općih razlika između Pavlinovićevih i Kvaternikovih shvaćanja, došli do neispravnih zaključaka, a s druge strane jer uočavanje stvarnog sadržaja i smisla tog dopisivanja može pridonijeti boljem razumijevanju motiva hrvatske političke diferencijacije u drugoj polovini XIX stoljeća.

I

Eugen Kvaternik i Mihovil Pavlinović doživjeli su Ilirski pokret kao mladi ljudi. Kvaternik, šest godina stariji, bio je (jednako kao i Ante Starčević) u to vrijeme po uvjerenju ilirac, ali je u pokretu — zbog mladosti i zbog izbivanja iz Hrvatske radi studija u Pešti — sudjelovao kao periferna ličnost. O njegovu tadašnjem opredjeljenju govori činjenica da je god. 1848. bio jedan od osnivača društva »Slavjanska lipa« u Zagrebu¹⁰ i da je kao predstavnik Varaždina bio član deputacije koja je odnijela u Beč »Zahtijevanja naroda«. S grupom zagrebačkih mladića otišao je u Požešku i Virovitičku županiju radi uvježbavanja dobrovoljaca i ondje se istaknuo u uzdizanju njihova rodoljubnog duha.¹¹ Pavlinović je preporodni pokret doživio kao mladić (1848. imao je svega sedamnaest godina). Kasnije, u vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji od početka 60-ih godina XIX st., bio je ne samo aktivni sudionik već i jedan od vođa preporodnog pokreta. Preporodni pokret u Dalmaciji bio je po svom bitnom sadržaju (jednako kao i Ilirski pokret u sjevernoj Hrvatskoj) odlučna faza u formiranju hrvatske nacionalne svijesti u građanskoj klasi na jednom dijelu hrvatskog etničkog teritorija. Poput preporoda u sjevernim hrvatskim zemljama, i preporod u Dalmaciji započeo je s južno-slavenskom nacionalnom idejom, ali ne pod već prevladanim ilirskim, već pod jugoslavenskim imenom. Pavlinović je na početku preporoda bio zagovornik nacionalnog i državnog jugoslavenstva i nastupao je kao ideolog jugoslavenstva u dalmatinskoj Narodnoj stranci.¹²

Kvaternik i Pavlinović doživjeli su u svojim nacionalnim shvaćanjima evoluciju karakterističnu za sudionike hrvatskih preporodnih pokreta. Od nacionalnog ilirstva odnosno jugoslavenstva evoluirali su prema hrvatstvu, tj. prevladali su prelaznu fazu i došli do hrvatstva kao prirodnog rezultata dotadašnjega društvenog, kulturnog i političkog razvitka na hrvatskom etničkom

¹⁰ Pravila po nami ozdo podpisanimi ustrojenog društva »Slavjanska lipa« u Zagrebu, Nacionalna i sveučilišna biblioteka (dalje: NSB), R 6524 a. Eugena Kvaternika kao člana »Slavjanske lipe« na temelju ovog dokumenta spominje M. Despot, Jacques Epstein. Život i rad (1822—1859), Javrejski almanah 1963—1964, 84 i bilj. 9.

¹¹ J. Radošević, Životopis Eugena Kvaternika, Zagreb 1880, 3, 4; Lj. Kuntić, Kvaternik i njegovo doba (1825—1871), uvod u knjigu: E. Kvaternik, Politički spisi, Zagreb 1971, 7. Satnik Požeške županije Mijo Mraković izdao je 5. IX 1848. svjedodžbu kojom potvrđuje da je Kvaternik »zadaću svoju kao dobrovoljni vježbenik — proste u pomenutoj županii predate mu seljake u oružju obučavajuć — jako dobro izvršio, k potrebitom za predstojeće vrême rata prostog naroda oduševljenju naukom svojom mnogo doprinesao« (Muzej Grada Zagreba, Ostavština E. Kvaternika, br. 1).

¹² Podaci o idejnom razvoju Mihovila Pavlinovića uzeti su iz rasprave: N. Stančić, Program...

teritoriju. U političkoj diferencijaciji nakon obnove ustavnog života 1860. Kvaternik se javio (uza Starčevića) kao nosilac političke orijentacije označene imenom pravaštva. Ne može se točno reći kada je kod njega došlo do reakcije na neuspjeh ilirizma. Starčević je već 1852. reagirao u velikohrvatskom smislu, a Kvaternik je kasnije još razdoblje Krimskog rata (1854—56) smatrao »detinstvom politike naše«, podrazumijevajući pod tim svoju vjeru u *slavensku* Rusiju kao oslonac Hrvatske.¹³ Potaknut tom vjerom krenuo je na početku 1858. u Rusiju s ciljem da kod nje izazove interes upravo za hrvatsko pitanje. Iste godine (17. travnja) zapisao je u svoj dnevnik da Srbe »sve mrzi iz dna duše«.¹⁴ Premda nije sasvim raskinuo sa slavenstvom ili rizma, Kvaternikova odluka iz 1857. da ode u Rusiju kako bi tamo pokrenuo hrvatsko pitanje (ne vezujući ga uz jugoslavensko) i protusrpski stav iz 1858. (koji sigurno ne datira tek od toga trenutka) pouzdani su znaci koji govore da je u to vrijeme proces raskida s ilirskim nacionalno-političkim shvaćanjima bio kod njega potpuno dovršen. Njegovi programi iz vremena dok je boravio u Rusiji nisu poznati, ali je već 1859. u djelu »La Croatie et la Confédération italienne« (kojem je prvobitni naslov bio »La Croatie devant l'Europe«) tiskanom u Parizu, iznio kompletan nacionalno-politički program, prvu poznatu formulaciju programa buduće Stranke prava sa svim njegovim bitnim komponentama.¹⁵ Pavlinović je do formulacije svoga hrvatskog nacionalno-političkog programa došao ravno desetljeće kasnije. U programu »Hrvatska misao« iz 1869. afirmirao je hrvatsku nacionalnu i državnu ideju, ali je u kulturnom i političkom pogledu zadržao neke izrazite komponente svoje ranije, jugoslavenske ideje. Pavlinović se, dakle, tek 1869. po formiranosti svoje hrvatske nacionalno-političke ideologije našao na razini na kojoj se Kvaternik nalazio već 1859. Pošto je Kvaternikovo djelo iz 1859. prvi programatski spis koji u sebi kao podlogu nosi hrvatsku nacionalnu ideju bez primjesa nacionalne ilirske ili južnoslavenske ideje, a Pavlinovićev program iz 1869. prvi programatski spis istih značajki za Dalmaciju, to je u tom pogledu Pavlinovićeva »Hrvatska misao« za Dalmaciju ono što je Kvaternikova »La Croatie« za sjevernu Hrvatsku. Oba spisa afirmiraju hrvatsku nacionalnu i državnu ideju, ali se u mnogo čemu i razlikuju. Kvaternikova knjiga je tiskana u inozemstvu i bila je zabranjena u zemljama Habsburške monarhije, a Pavlinovićev spis bio je tajni program namijenjen uskom krugu hrvatskih političara u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Zbog toga nijedan od njih nije mogao izravno utjecati na širu javnost, ali su ih autori u svojim kasnijim spisima razrađivali. Principa iznesenih u njima pridržavali su se obojica do kraja života, premda su svoje stavove u pojedinim točkama mijenjali.

¹³ E. Kvaternik, Gorke uspomene, Hrvatska 29. I 1871.

¹⁴ Dnevnik Eugena Kvaternika (dalje: Dnevnik), 17. IV 1858, Nadbiskupski arhiv, Zagreb; K. Šegvić, Prvo progonstvo Eugena Kvaternika, Zagreb 1907, 38.

¹⁵ Lj. Kuntić, Vanjskopolitički pogledi pravaša od 1858. do 1871. (disertacija, rukopis u NSB). Kvaternikova knjiga »La Croatie et la Confédération italienne« dobila je taj naslov nakon primirja u Villafranchi. Kuntić, Kvaternik, n. dj., 585, pretpostavlja da je podnaslov »L'inviolabilité des traités contre l'Autriche par la nation croate« (koji se nalazi na početku Kvaternikova teksta, nakon uvoda Leouzon le Duc-a) bio prvobitni naslov knjige. Međutim, u NSB, R 5951/10 nalazi se primjerak već otisnute naslovne strane s naslovom: »La Croatie devant l'Europe« i podnaslovom »L'inviolabilité des traités...«

Kvaternik i Pavlinović bili su nosioci hrvatske nacionalne ideje lišene svih ostataka nacionalnog ilirstva i jugoslavenstva. U političkom pogledu zastupali su misao o suverenosti hrvatskog naroda, o njegovu pravu na ujedinjenje nacionalnog tijela u jednu političku, državnu cjelinu. Obojica su svoje zahtjeve temeljili, uz prirodno, na hrvatskom državnom pravu, premda je ono kod Kvaternika u argumentaciji mnogo razrađenije. Dok su se obojica (uz neke razlike) slagali u krajnjoj konsekvenci — samostalnoj i cjelokupnoj Hrvatskoj, nisu se slagali u tumačenju pojma cjelokupnosti Hrvatske, tj. teritorija preko kojeg se hrvatsko državno pravo proteže i koje bi, prema tome, hrvatska država trebala obuhvaćati. S tim je u djelomičnoj vezi i razlika u shvaćanju teritorijalne protežnosti hrvatskog naroda. Kvaternik i Pavlinović podjednako su pridavali važnost hrvatskoj ustavnosti, tj. onim institucijama (organima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti i dr.) koje su feudalnoj Hrvatskoj davale osobine vlastite državnosti a koje su zatim, ispunjene novim društvenim sadržajem, postale forme građanske državne organizacije. Hrvatska ustavnost sadržavala je za njih pojam cjelokupnosti i samostalnosti Hrvatske, tj. prava Hrvatske da unutar svojih historijskih granica samostalno određuje unutrašnje odnose i odnose s drugim zemljama.

Kvaternik i Pavlinović razlikovali su se u ocjeni trenutka i karaktera akcije koja je trebala dovesti do ostvarenja osnovnih postulata hrvatskoga državnog prava, a isto tako i u izboru oslonca u borbi za njihovo ostvarenje. Razlike između programa te dvojice hrvatskih političara proizlaze iz različitog shvaćanja nacionalnog razvoja na slavenskom Jugu uopće i u Hrvatskoj, različite procjene odnosa snaga unutar Habsburške monarhije i u Evropi i snaga same Hrvatske. Zadržat ću se na tim problemima koji su se ogledali kroz pojmove hrvatskoga nacionalnog i teritorijalnog integriteta i samostalnosti te kroz shvaćanja o sredstvima njihova ostvarenja na temelju prirodnog i državnog prava.

U shvaćanju cjelokupnosti Hrvatske na temelju prirodnog i državnog prava Kvaternik i Pavlinović prošli su dvije razvojne faze. Kvaternik je 1859, u djelu »La Croatie et la Confédération italienne«, smatrao da »hrvatski narod ima pravo ne samo poviesti, nego i prirode, pravo osnovano na načinu dobitka i na pravu pravične, valjane i čiste imovine, proglasit *jedinstvo* svega vlasništva (zemljišta; *N. S.*) i svoje narodnosti« i po tome »tražit od Arbanije do Noričkih Alpa, od Dunaja i Drine do Jadranskoga mora, da si sastavi jedno tielo jedne političke države«. ¹⁶ Kasnije, 1868, tumačeći drugačije izvore o doseljenu Hrvata, tvrdio je da se hrvatsko državno pravo proteže do Timoka. Hrvati su, kaže na temelju Porfirogeneta, zauzeli rimsku pokrajinu Dalmaciju, a zatim Ilirik koji je, prema Kvaterniku, obuhvaćao »današnju Srbiju«, zemlju koja se pružala »s ovu i s onu stranu rijeke Morave [...] do onkraj Timoka«. ¹⁷ Srbi su, kaže dalje, doselili na jug kasnije i naselili zemlje koje su Hrvati napustili otišavši u Ilirik. ¹⁸ Međutim, kaže Kvaternik, na temelju prava prvog zaposjednuća pravo Hrvata na zemlje koje su jednom osvojili nije nikad ugaslo. Zbog toga i »današnja tobožnja Srbija, jest sveta zemlja

¹⁶ La Croatie et la Confédération italienne, Pariz 1859, 267. Nav. prema suvremenom prijevodu (u rukopisu), NSB, R 5956.

¹⁷ E. Kvaternik, Istočno pitanje i Hrvati I, Zagreb 1868, 94, 97.

¹⁸ N. dj., 63—65.

hrvatska, baština ilirskih Porfirogenetovih Hrvatah».¹⁹ U pokušajima konkretnih akcija Kvaternik se ipak ograničio na rad u cilju pripojenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. God. 1868. i 1869. o tome je razgovarao s banom Levinom Rauchom.²⁰ God. 1868. smatrao je da će »A[ustri]ja svakako udariti u Bosnu« i to jedino »s privoljenjem Zapada«. Takvom proširenju nije se protivio, jer je bio uvjeren da bi u tom slučaju Austrija »uistinu samo kesten za nas iz žeravice vadila».²¹ Zbog toga je i poanta njegova djela »Istočno pitanje i Hrvati« iz 1868. na pravu Hrvatske (pravu vladara iz kuće Habsburško-Lotarinške »kao kralja svih Hrvata«) da vrati svoju »svojinu u tursko-hrvatskih predjelih».²²

Pavlinoviću je u prvoj fazi svog idejnog razvitka hrvatsko državno pravo služilo kao sredstvo u borbi za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom i za postignuće što samostalnijeg državnopravnog položaja Hrvatske unutar Habsburške monarhije. Uzimajući Južne Slavene kao jedinstvenu nacionalnu cjelinu, nije ga upotrebljavao kao princip državnog razgraničenja Hrvatske prema ostalim južnoslavenskim zemljama. Učinio je to u programu »Hrvatska misao« i granicu do koje se hrvatsko historijsko pravo proteže prema istoku stavio na Vrbas. Uz to je zadržao jugoslavensku ideju, ali joj je dao novi oblik. U pogledu Bosne Pavlinović je tada ipak bio veoma elastičan. Dopuštao je mogućnost podjele Bosne između Hrvatske i Srbije, kao i mogućnost da čitava Bosna pripadne bilo Hrvatskoj (ako bi se na taj način prije oslobodila turske vlasti) bilo Srbiji (ako bi prijetila opasnost da padne u mađarske ili njemačke ruke). Kasnije, javno u »Hrvatskim razgovorima«, izričito će zastupati stajalište da po državnom pravu čitava Bosna pripada Hrvatskoj.²³ Prema tome, Pavlinović je tek poslije 1869. protegnuo hrvatsko državno pravo do Drine, što je Kvaternik učinio već 1859, a nikad ga nije protegnuo do Timoka.

S upotrebom argumenata hrvatskoga državnog prava nužno se postavlja problem odnosa prema drugim južnoslavenskim narodima, napose prema srpstvu i Srbiji. Kod Kvaternika i Pavlinovića postojali su i u drugoj fazi misaonog razvitka određeni ostaci njihove ranije, ilrske odnosno jugoslavenske faze. Kvaternik je u sebi trajno zadržao izvjesni afinitet prema slavenstvu. Taj ga je na početku njegova političkog djelovanja i odveo u Rusiju. Kasnije (npr. 1864. u promemoriji poljskoj narodnoj vladi), premda je to bila samo prijetnja Zapadu, znao je istaknuti da će se Hrvati — ako zaprijeti opasnost da budu ponijemčeni ili pomadžareni — radije posrbiti i time (po njegovu shvaćanju) porusiti, jer će se na taj način bar održati kao Slaveni.²⁴ Pavlinović je i u drugoj fazi zastupao ideju o kulturnom jedinstvu Južnih Slavena i o potrebi stvaranja južnoslavenske države.

¹⁹ E. Kvaternik, Istočno pitanje i Hrvati II, Zagreb 1868, 181.

²⁰ Kuntić, Vanjskopolitički pogledi...

²¹ Isto (Dnevnik, 10. VII 1869, zapis na cedulji uloženoj u dnevnik).

²² Kvaternik, Istočno pitanje I, 149.

²³ M. Pavlinović, Hrvatski razgovori, Zadar 1877, 116, 118.

²⁴ Kvaternikovu promemoriju poljskoj Narodnoj vladi v. kod: E. Kvaternik, Promemorija princu Jérômeu Napoléonu (izd. F. Bučar), Zagreb 1936, 42.

Između Kvaternika i Pavlinovića postojale su znatne razlike u stavu prema ostalim južnoslavenskim narodima. Najodlučnije su bile razlike u odnosu prema Srbima — u Hrvatskoj i uopće. Može se općenito reći da je od kraja preporodnog razdoblja, kada je kod Hrvata napuštena ilirska nacionalna ideja (nakon što su je i Srbi na početku 40-ih godina XIX st. odlučno odbili), napose od obnove političkog života 1860. (a po glavnini svoga političkog djelovanja Kvaternik i Pavlinović pripadaju ovom razdoblju) na diferencijaciju hrvatskih političkih snaga u velikoj mjeri utjecao njihov stav prema Srbima u Hrvatskoj i uopće. To je bio politički refleks činjenice da je hrvatsko etničko tijelo u toku migracija ranijih stoljeća s jedne strane ostalo bez etničke jezgre a s druge se u nj utkala periferija srpskog etničkog tijela, što je od vremena kada nacionalitet postaje politički faktor zahtijevalo od hrvatskih političara da zauzmu sasvim određen stav prema Srbima. Opredjeljenja su išla od različitih oblika jugoslavenstva, s većim ili manjim udjelom ideje o nacionalnom i državnom ujedinjenju Hrvata i Srba, do ekskluzivne hrvatske ideje koja je Srbe u različitoj mjeri uključivala u hrvatsko nacionalno tijelo i zastupala različita shvaćanja o teritorijalnom opsegu hrvatske države. Do nastanka velikohrvatske ideje doveli su opći uvjeti društvenog razvoja i ona je po tome fenomen evropskoga građanskog nacionalizma toga vremena. Svoj pretežno protusrpski oblik dobila je, međutim, zbog određenih elemenata historijske situacije u kojoj se pojavila. Nju je u velikoj mjeri određivala činjenica da je proces formiranja kod Srba započeo ranije nego kod Hrvata i da je srpska nacionalna svijest zbog toga u ovo vrijeme bila razvijenija od hrvatske. Srpska ideja u svom agresivnom obliku, u vidu velikosrpske nacionalne i državne ideje, pojavila se također prije velikohrvatske. Članak V. S. Karadžića »Srbi svi i svuda«, u kojem Hrvate dijeli na štokavce — Srbe, kajkavce — Slovence i čakavce — ostatke starih Hrvata, nastao je još 1836,²⁵ a Garašaninovo »Načertanije«, velikosrpski koncipirani plan nacionalne i državne politike Kneževine Srbije, 1844.²⁶ Osim toga, srpska ideja imala je privlačnosti i zbog postojanja srpske države. Od 60-ih godina XIX st. velikosrpska nacionalna ideja postala je sastavni dio političkog života u Hrvatskoj. U nacionalnom pogledu ona se ispoljavala u svojatanju velikog dijela hrvatskog etničkog tijela. Njen politički vid, čija je podloga u nastojanju da se osiguraju uvjeti za ujedinjenje svega srpstva u trenutku rušenja Habsburške monarhije, došao je do izražaja u zahtjevu da se Trojednica prizna državnopravno srpsko-hrvatskom državom zbog toga što u njoj ima i Srba. Zbog toga je — u vrijeme dok je proces nacionalne diferencijacije u srpsko-hrvatskoj etničkoj masi bio još u toku a Hrvatska, zbog svog položaja u Monarhiji, nije imala toliko privlačne snage koliko Srbija — hrvatskoj nacionalnoj i državnoj ideji prostor mogla oduzimati jedino srpska ideja. Te su probleme uočavali i suvremenici, a zahtjevima da se Trojednica državnopravno prizna srpsko-hrvatskom državom odlučan otpor davali su i sami stari ilirci.²⁷ Iz svih tih razloga

²⁵ V. S. Karadžić, Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona, Beč 1849, 1.

²⁶ Ocjenu dosadašnje literature o »Načertaniju« v. kod: N. Stančić, Problem »Načertanija« Ilije Garašanina u našoj historiografiji, HZ XXI-XXII, 1968—1969, 179—196.

²⁷ O tom v. kod: Šidak, Jugoslavenska ideja, 14.

je srpsko pitanje za hrvatsku političku diferencijaciju imalo prvorazredno značenje, jer je stav prema njemu uvelike uključivao i stav prema strateškim ciljevima hrvatske politike. Zahtjevu da se Trojednica državnopravno prizna srpsko-hrvatskom državom suprotstavljen je u 60-im godinama XIX st. s hrvatske strane pojam hrvatskoga političkog naroda, tj. tadašnjim državno-pravnim rječnikom izražena misao o pravu hrvatskog naroda na vlastitu državu. Razlika među hrvatskim političarima u odnosu prema Srbima u Hrvatskoj ispoljavala se kroz interpretaciju tog pojma koja se kretala od priznanja (što je učinio Hrvatski sabor 1867) do negiranja Srba u Hrvatskoj.

Kvaternik je dosljedno smatrao Hrvatima sve pravoslavne koji žive na teritoriju preko kojeg se proteže hrvatsko državno pravo. Nacionalno dijeljenje prema vjerskom kriteriju smatrao je intrigom Rusije koja je išla za tim da oslabi hrvatski narod otkidanjem njegovih pripadnika pravoslavne vjere, kako bi na taj način s jedne strane umanjila ulogu Hrvatske u Istočnom pitanju, a s druge strane ojačala srpstvo i preko njega dobila odlučan utjecaj na rješavanje Istočnog pitanja. Zbog toga je tvrdio da je »hrvatski srbež« »pojav ne toliko čisto- koli religiozno-političkog značaja«, a da »tajne namjere i spljetke vragovah naših sa srbizmom« teže za tim »kako bi se suplemeni jedan narod lišio svojine svoje zemljišne, brojem umalio, vjerom razdjelio, razdjeljen stranom politički uništio, stranom tretjemu tuđemu žrtvo- vao, da tim načinom konačno kao narod iz lica zemlje izbrisan bude«. ²⁸

Pavlinović je imao vlastitu i osobenu interpretaciju pojma hrvatskoga političkog naroda. Smatrao je da su Hrvati i Srbi etnički jedan narod, dva »plemena« jednog naroda, ali je smatrao da nacionalnu pripadnost u toj etnički jedinstvenoj masi određuje pripadnost hrvatskoj odnosno srpskoj državi. Iz tog shvaćanja proizišao je izrazito njegov pojam »narodno-državnog« hrvatstva. Pavlinović je smatrao da među pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti ima i onih koji su porijeklom Hrvati, ali su pod utjecajem srpske vjersko-nacionalne propagande postali nacionalno Srbi. To ga, međutim, nije smetalo. Bio je dosljedan u stavu da svi koji se osjećaju Srbima imaju pravo u Hrvatskoj sebe, svoj narod, vjeru i pismo nazivati srpskim imenom, dakle nije tražio da se odreknu bilo čega što označava njihovu nacionalnu posebnost. Smetala ga je jedino činjenica da su među Srbima u Hrvatskoj i uopće postojale velikosrpske tendencije koje su velike dijelove Hrvatske (Slavoniju, Vojnu Krajinu, Dalmaciju) proglašavale srpskim zemljama i pripremale teren za njihovo pripojenje budućoj Velikoj Srbiji. Sâm je Kvaterniku spominjao »neke potajne težnje podpirene stanovitim agentima« u Dalmaciji. ²⁹ Zbog toga je zahtjevom da se Srbi u Hrvatskoj priznaju »narodno-državno« Hrvatima od njih u stvari tražio jedino da svoje državno središte ne traže izvan Hrvatske, već da Hrvatsku prihvate kao svoj politički okvir. Kvaternik je, međutim, zamjerao Pavlinoviću što priznaje postojanje srpskog naroda u Hrvatskoj. Indirektno, upućujući prijekor *Narodnom listu*, predbacivao mu

²⁸ E. Kvaternik, *Politička razmatranja na razkršću hrvatskoga naroda II*, Zagreb 1862, 49—52.

²⁹ E. Kvaternik — M. Pavlinoviću, Zagreb 22. VI 1869. A. Palavršić — B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962 (dalje: *Korespondencija*), pismo 83 (Kvaternik te riječi navodi iz Pavlinovićeve pisma od 2. VI 1869).

je: »Čemu priznavati na svetoj našoj zemlji infamiju serbeža?«³⁰ Pavlinović nikada nije prihvatio ni Kvaternikovu tvrdnju da su Slovenci »planinski« ili »norički« Hrvati (premda je smatrao da po državnom pravu Hrvatskoj pripadaju neki dijelovi slovenskih zemalja), pa prema tome nije poput Kvaternika govorio o Hrvatskoj »od salcburg-tirol[skih] alpah do Kosova i Albanije«.³¹

U odnosu prema Srbiji kod Kvaternika se mogu uočiti dvije razvojne faze. God. 1862, dok je još granicu hrvatskoga državnog prava stavljao na Drinu, pisao je: »sloga med Srbli i Hrvat, srbskom i hrvatskom državom onda [je] jedino moguća, ako unutar naravnih historičnih granicah ovih ostane svatko ono što je po povjesti, ethnographii i viečnoj istini«.³² Pavlinović je 1869. zauzima istu stanovište. Isticao je nacionalno-politički individualitet Hrvatske i Srbije i upućivao ih da se razvijaju, osamostaljuju i okupljaju otrgnuta uda svaka unutar svojih historijskih granica, kako bi izbjegle međusobni državni sukob. Za razliku od Kvaternika, pred sobom je imao viziju konfederacije južnoslavenskih država. U programu »Hrvatska misao« izrazio je uvjerenje da će se južnoslavenske države Slovenija, Hrvatska, Srbija i Bugarska nakon što ostvare svoju nezavisnost, tj. nakon propasti Habsburške monarhije i Turskog carstva, združiti u »Jugoslavenski savez«. Potrebna za stvaranjem takve zajedničke države, smatrao je, proizlazi iz činjenice da svaka od južnoslavenskih država pored »domaćih«, ima i interesa koji su im svima zajednički, a ti su — uz kulturne i gospodarske — zajednička obrana od vanjskog pritiska, jednaki interesi »na Dunavu i na Jadranskom moru«, tj. u obrani od njemačkog, mađarskog, ruskog i talijanskog ekspanzionizma.

Međutim, Kvaternik je 1868, kada je hrvatsko državno pravo protegnuo do Timoka, smatrao da će hrvatska država jednom u budućnosti obuhvatiti i Srbiju. Pri tom je tvrdio ne samo da se hrvatsko državno pravo proteže do Timoka nego i da se »živalj srbski već od IX-XI. vieka pretočio, po jeziku, u hrvaštinu, stranom i u bugarštinu [. . .]: zabaciv Srbi prvobitni jezik sjeverne Srbije (tj. jezik koji su donijeli iz pradomovine; N. S.)«.³³ Općenito je smatrao da su ilirstvo i jugoslavenstvo (podjednako kao i izjednačavanje srpstva i pravoslavlja) ruska intriga čiji je cilj da oslabi nacionalnu svijest katoličkih Hrvata i tako olakša njihovo prihvaćanje srpstva, kako bi ih zatim sve zajedno (Srbe i posrbljene Hrvate) progutala »ruština«. Jugoslavensku ideju smatrao je neostvarivom, jer je, kako je tvrdio, južnoslavenski narodi odbacuju kao protivnu njihovim interesima i jer je bio uvjeren da zapadne sile neće dozvoliti takvu rusku penetraciju. Od jugoslavenske ideje imala bi, prema Kvaterniku, koristi samo Austrija. Uz pomoć zapadnih sila ona bi suzbila njenu krajnju konsekvencu, penetraciju »ruštine« do u samu Hrvatsku, a s druge strane jugoslavenstvo slabi svijest Hrvata o njihovoj nacionalnoj i državnoj individualnosti i time slabi njihov otpor težnji Austrije da ih pot-

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Kvaternik, *Politička razmatranja II*, 55.

³³ Kvaternik, *Istočno pitanje II*, 182.

čini.³⁴ Zbog toga je 1869 (a to je vrijeme nastanka Pavlinovićeva programa) tvrdio da je Jugoslavija »politička lakerdija« i na pitanje: »Što veli znanost naprama te utvore?« odgovarao da »ona nepriznaje na jugu slovinskom ako ne dvie narodnosti: Hervate i Bugare, kojih zajednica (tj. politički savez; N. S.) biti će jednom njihovim blagoslovom i jamstvom cvatuće budućnosti«.³⁵

Kvaternik i Pavlinović različito su gledali na neposredne zadatke hrvatske politike i općenito na sredstva u borbi za ostvarenje njenih krajnjih ciljeva. Kvaternikov neposredni i krajnji cilj bio je puno oživotvorenje hrvatskoga državnog prava, tj. samostalnost i cjelokupnost Hrvatske. On je hrvatsko pitanje u cijelosti stavljao u kompleks Istočnog pitanja i odnosa evropskih sila u tom kompleksu. Bio je, naime, uvjeren da »sav sadanji pokret *europski* nije do most k istočnomu«.³⁶ Smatrao je da je Hrvatska — zbog svog položaja na Jadranu (tj. Sredozemlju) i na Balkanu, sa svojim prirodnim i državnim pravom na dijelove teritorija pod turskom vlašću — faktor s kojim moraju računati sile angažirane u Istočnom pitanju, pa i Austrija.³⁷ U to je nastojao uvjeriti zapadne sile, Austriju i samu Hrvatsku. Njegovi programi varirali su prema političkoj situaciji u Evropi dinamičnih 60-ih godina XIX stoljeća, ali je u njima kao konstanta ostalo uvjerenje da se hrvatsko pitanje može riješiti jedino protiv Austrije, ili bar protiv Austrije koja je u unutrašnjoj politici provodila njemačku, odnosno kasnije njemačko-mađarsku hegemoniju, a u vanjskoj se politici rukovodila interesima tih istih elemenata. Zbog toga je u toku izgnanstva, javno i u diplomatskim krugovima, pred Evropu (karakteristično je da je njegovo prvo tiskano djelo trebalo nositi naslov »La Croatie devant l'Europe«) iznosio stanje u kojem se Hrvatska nalazi pod austrijskom vlašću, njena prirodna i historijska prava, važnost njena geopolitičkog položaja s obzirom na Istočno pitanje i njena vojnog potencijala. Bio je uvjeren da će sloboda Hrvatske proizići iz akcije evropskih sila i uz pomoć ustanka u samoj Hrvatskoj, pri čemu je najveću važnost pridavao Vojnoj Krajini. God. 1858. potražio je vanjskopolički oslonac u Rusiji, a od 1859. računao je prvenstveno na Francusku Napoleona III. Na Francusku se nije oslonio zbog toga što bi vjerovao da se ona u svojoj vanjskoj politici idealistički rukovodi načelom narodnosti i da će zbog toga poduprijeti i težnje hrvatskog naroda. I javno je priznavao da se Francuska — kad joj je bilo u interesu — ogriješila o to načelo.³⁸ Ocjenjivao je da je cilj francuske politike »gospodstvo i prevaga na iztoku« i da je na putu prema njemu prvi korak »zavladanje sredozemnim morem i ovog granama (kao jadranskim, jonskim, mramorskim itd.)«.³⁹ Prednost Francuske vidio je u tome što je ona »jedina država koja u ovi par zastupa *djelatnu* politiku u Europi« i što je, vodeći računa o

³⁴ [E. Kvaternik], Istočno pitanje razmatrano s hrvatskoga stanovišta, Hervat 1868, sv. II, 55—65.

³⁵ [E. Kvaternik], Sustav naših Slavoserbah, Hrvatska 1869, sv. III, 261, 262.

³⁶ E. Kvaternik, Politička razmatranja na razkrižju hrvatskoga naroda I, Zagreb 1861, 62.

³⁷ N. dj., 60.

³⁸ N. dj., 54, 55.

³⁹ N. dj., 64.

svojoj koristi, znala »prilagoditi postupanje svoje duhu vremena«, tj. pronaći najbolja sredstva, a to je princip narodnosti.⁴⁰ Smatrao je da se Francuska, u nastojanju da postigne svoje ciljeve, mora sukobiti s Austrijom, kako bi je prije svega istisnula s Jadranskoga mora. U tom sukobu prednost je davao Francuskoj upravo zbog toga što je ona svojom politikom, temeljenom na načelu narodnosti, mogla pokrenuti nacionalno pitanje u Austriji i osloniti se u borbi protiv Austrije na njene narode — Hrvate, Talijane, Mađare, Rumunje i dr.⁴¹ Devize »Finis Austriae!«, kojom je završio svoje djelo »La Croatie«, Kvaternik se nije u biti odrekao ni kada je pokušavao surađivati s austrijskom vladom. Ni tada kada je odustao od uspostavljanja samostalne Hrvatske na ruševinama Habsburške monarhije nije pristajao na Monarhiju onakvu kakva je dotada bila. Tražio je njeno preuređenje na principima konfederacije, pri čemu bi odnosi između Hrvatske i ostalih zemalja Monarhije postali ne samo pravno (prema Kvaterniku oni pravno nikad nisu ni postali drugačiji) nego i faktično »odnošaji međunarodni«. Međusobne veze Hrvatske i Austrije svele bi se, prema njegovu prijedlogu iz 1861, na kraljevu osobu i »temeljno-državnim zakonom« utvrđene zajedničke poslove — vanjske poslove, obranu, financije i trgovinu. Za donošenje svake odluke s područja zajedničkih poslova bio bi, međutim, potreban pristanak Hrvatske preko predsjednika njene vlade koji kod kralja zastupa interese Hrvatske kao »ministar-posrednik gledom na odnošaje austrijsko-hrvatske«, u odnosima s inostranstvom djeluje kao »ustavni posrednik medj kraljem hrvatskim i carem austrijskim«, a prema ministrima koji vode zajedničke poslove nastupa kao »zastupnik kralja i naroda trojedne ove kraljevine; nipošto pako kao austrijski ministar«. Odnosi s Ugarskom sveli bi se na »savez obrane i pobratimstva med hrvatskom i ugarskom državom proti ma koje pogibelji bilo koja bi samostalnosti, slobodi ili ustavnosti tih dvih državah zaprietiti mogla.«⁴² Ako Hrvati, smatrao je Kvaternik općenito, ne postanu »slobodni i nezavisni« u okviru Habsburške monarhije, tj. »putem legitimiteta i prava historičnih«, hrvatsko pitanje visit će nad habsburškim domom poput »Damoklesova mača« i riješit će se »putem sukoba obće-europejskih načelah, i koristi iz ovih proiztičućih.«⁴³ Kasnije se nije žacao opominjati Austriju da se prema Hrvatima »za vriemena kani politike koja bi joj kadra bila i vratom zakrenuti, ne sa zlobe ili buntovnosti Hrvatah; no gledom na djelatelje obće-europejske, koji bi se znali danas sutra pitanjem hrvatskim i javno, na štetu te politički toli dietinski ili zlobno postupajuće Austrije i proti volji hrvatskoga naroda poslužiti.«⁴⁴ Kvaternik je veliku važnost pridavao stavu Hrvatske. Želio je da Hrvatska nakon obnove ustavnog života 1860. odlučno ustane u obranu svoga državnog prava, da ga ušćuva pravno neokrnjeno, da njen sabor kao nosilac suvereniteta naroda ne donese

⁴⁰ N. dj., 61, 62.

⁴¹ O »politići francesko-austrijskoj« v. kod: Kvaternik, Politička razmatranja II, 88—106.

⁴² Govor Eugena Kvaternika, zastupnika kotara ribničkog slavne županije Zagrebačke, što ga je govorio na saboru trojedne kraljevine dne 18. lipnja 1861, Zagreb 1861. Nav. mjesta nalaze se na str. 15, 16. i 23.

⁴³ Kvaternik, Politička razmatranja I, 61.

⁴⁴ Kvaternik, Politička razmatranja II, 64.

nikakav akt koji bi Hrvatsku međunarodno-pravno lišio obilježja suverene države. Njegova politika u Hrvatskoj, napose na saboru 1861, ispunjena je upravo nastojanjem da hrvatske političare pridobije za takvu nezavisnu politiku, protiv priznanja državne zajednice s Ugarskom i — uz stanovita odstupanja g. 1860—61. — protiv priznanja »Gesammtinteressa« (kako se tada političkim žargonom govorilo), tj. zajedničkih interesa s austrijskim zemljama. Takva nezavisna hrvatska politika, »narodnja politika Hrvatah«, omogućila bi Hrvatskoj da zadrži slobodne ruke i da se političkim savezom veže uz bilo koju evropsku silu, vodeći pri tom računa isključivo o koristi koju bi sama imala iz takvog saveza. Ona će tako, kao »sudjelatelj obće politike«, »ovo sudjelovanje na svoju korist političnu obratiti te izbjeći onoj protivnoj nuždi: da nebudemo samo tuđe političko orudje«.45

Kvaternik je — kao građanski nacionalni revolucionar tipa kakav je u to vrijeme postojao i kod drugih neslobodnih i razjedinjenih evropskih naroda — u borbi za samostalnost i cjelokupnost Hrvatske računao i na revolucionarne metode. Zbog toga je u vezi s talijansko-francuskim ratom protiv Austrije 1859. i poljskim ustankom 1863/64. sudjelovao u stvaranju planova za dizanje ustanaka u Hrvatskoj. Nakon što je zbog promjena u međunarodnoj političkoj situaciji morao od tih planova odustati, 1864. je došao do zaključka da Hrvatska mora stupiti u akciju ne čekajući novi međunarodni zaplet nepovoljan po Austriju. Na taj način bi Hrvatska sama riješila ili dala povoda vanjskim silama da riješe hrvatsko pitanje. Rezultat takvog zaključka bile su Rakijaševe misije 1865. i 1867. godine.46 Nakon prusko-austrijskog rata 1866. predlagao je zajedničku akciju mađarske, češke i hrvatske emigracije (»savez Klapka-Frič-Kvaternik«) protiv Austrije, predviđajući da bi »*mi sami* Hrvati, Magyari (dakako u društvu s Česi) bez ikoje europejske sile i moći, bez europej[skih] zamršajah« uspjeti u toj akciji.47 Liniju započetu 1864. Kvaternik je doveo do kraja 1871. u neuspjelom pokušaju da podigne ustanak u Hrvatskoj protiv Austrije.

Pavlinović je smatrao da Hrvatska do ostvarenja nezavisnosti mora ići etapnim putem. Štoviše, u svom je programu imao definiran stav jedino o prvoj etapi, o pretvaranju Hrvatske u federalnu jedinicu unutar Habsburške monarhije. Sve ostalo — način kako će Hrvatska postići punu samostalnost da se zatim s ostalim južnoslavenskim državama združi u »Jugoslavenski savez« i konkretan oblik južnoslavenske konfederacije — nije razradio. To je bio rezultat ocjene da međunarodni odnosi neće tako skoro dovesti do raspada Monarhije i da se zbog toga nezavisnost Hrvatske ne može u dogledno vrijeme postići.

U radu na ostvarenju neposrednih ciljeva svog programa Pavlinović nije tražio ni očekivao pomoć od faktorâ izvan Habsburške monarhije niti je pomišljao na revolucionarnu akciju. Hrvatsku je uklapao u Istočno pitanje je-

⁴⁵ na i. mj., 61.

⁴⁶ Kuntić, Vanjskopolitički pogledi...

⁴⁷ E. Kvaternik — J. V. Friču, Milano 11. X i 9. XI 1866, Literární archiv Narodnog muzeja u Pragu (mikrofilm se nalazi u Arhivu Hrvatske, Zagreb). V. također: M. Šesták, Revoluční varianta řešení chorvatské a české otázky v politickém programu a vzájemné spolupráci E. Kvaternika a J. V. Friče v 60. letech 19. století, Sborník historický 19, Prag 1972, 209.

dino ukoliko se radilo o Bosni i o utjecaju Istočnog pitanja na položaj Hrvatske unutar Monarhije. God. 1869. vjerovao je da će Austro-Ugarska dobiti Bosnu, ali je takvo njeno proširenje želio jedino u slučaju da Bosna bude prisajedinjena Hrvatskoj. U suprotnom slučaju volio je da Bosna pripadne Srbiji. God. 1861. Pavlinović je pokazivao nepovjerenje prema Austriji. Stjepana Ivićevića — kad je taj uoči rasprave u Hrvatskom saboru o odnosima s Ugarskom predlagao oslonac Hrvatske na Austriju — pitao je: »s' čim je u novije doba Beč zadobio povjerenje Hrvatske? U čemu ne šara? Što njim je obetao? Što se mogu od njega dobrohotnosti nadati?« Mađare je zbog toga smatrao »drugom i saveznikom protiv nasilju Bečkom«. ⁴⁸ Opravdanje za »nika uhvanja« Ivićevićeva bio je spreman prihvatiti jedino ako donese »glas iskreni da su Dalmacija i Krajina isprošene, sa *jednim Ustavom*«, tj. ako Beč dade garancije da će pristati na sjedinjenje Dalmacije i Vojne Krajine s civilnom Hrvatskom. ⁴⁹ God. 1869. je, naprotiv, smatrao da će dinastija uvidjeti važnost Hrvatske zbog njenog položaja prema Istoku i kao faktora u konsolidaciji unutrašnjih prilika Monarhije. Vjerovao je da će dinastija zbog toga pristati na ujedinjenje hrvatskih zemalja i da će u Hrvatskoj, s reinkorporiranom Dalmacijom i »sa nategnutom zemljom u Bosni«, potražiti oslonac u borbi protiv težnja austrijskih Nijemaca za sjedinjenjem s Njemačkom i mađarskih težnja za prevlašću u Monarhiji. Ni on nije prihvaćao Monarhiju onakvu kakva je bila. Zahtijevao je ostvarenje hrvatskoga državnog prava, tj. samostalnost, cjelokupnost i ustavnost Hrvatske unutar Monarhije. Smatrao je da bi priznanje samostalnog državnopravnog položaja Hrvatske otvorilo proces federalizacije Habsburške monarhije koji bi doveo do formiranja drugih federalnih jedinica, tj. uz Austriju, Ugarsku i Hrvatsku još Slovenije, Češke i Poljske.

Pavlinović je, dakle, uviđao slabost Hrvatske i nije dijelio Kvaternikovo mišljenje o njenoj važnosti za evropske sile. Zbog toga je do ostvarenja pune nezavisnosti Hrvatske predviđao međukorak — njeno pretvaranje u federalnu jedinicu unutar Habsburške monarhije. Dok je Kvaternikov minimalni program bio Hrvatska unutar konfederativno uređene Habsburške monarhije, njegov minimalni program bio je Hrvatska unutar austrijske federacije. Kvaternikov prijedlog »temeljno-državnog zakona« iz 1861. stavljao je odnose Hrvatske prema drugim državama Monarhije u red »odnošaja međunarodnih«, dok federacija pretpostavlja odnos unutar jedne države. Zbog toga je Kvaternik bio odlučan protivnik austrijske federacije. Prihvaćanje federacije značilo je za nj stupanje Hrvatske u »vezani mjesto dosadašnjeg *nevezanog* odnošaja« prema Austriji i time žrtvovanje »državne nezavisnosti svoje spram Austrije prava«. ⁵⁰

Kvaternik i Pavlinović pristupali su problemu sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom s istih teoretskih pozicija. Smatrali su da je to sjedinjenje postulat prirodnog i državnog prava. Razlike u pogledima na praktičnu provedbu združenja proizlazile su iz različitih shvaćanja o sredstvima borbe za rješenje hrvatskog pitanja uopće. Pavlinović je Kvaterniku u pismu od

⁴⁸ M. Pavlinović — S. Ivićeviću, Zagreb, 5. VI 1861, kod: B. Zelić-Bučan, Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu 7, 1969, pismo 45 (str. 351).

⁴⁹ M. Pavlinović — S. Ivićeviću, 16. VI 1861, n. dj., pismo 46 (str. 352).

⁵⁰ Kvaternik, Politička razmatranja II, 200.

25. svibnja 1870. iznio svoje mišljenje o neposrednim zadacima hrvatske političke akcije. Smatrao je da u tom trenutku pred hrvatskim političkim snagama Dalmacije i Hrvatske stoje različiti zadaci. Zadatak hrvatskih političara Dalmacije po njemu je da se bore za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom i to jedino na taj način što će »braniti i razvijati narodnost u javnom životu, i buditi državnu svijest hrvatsku«. Svaki drugi rad u Dalmaciji, smatrao je, bio bi »za sad neumjestan i združenju škodan«. Pred političare sjeverne Hrvatske stavljao je zadatak rušenja nagodbe.⁵¹ Prema tome, Pavlinović u tadašnjoj situaciji nije vidio mogućnost zajedničke akcije političkih snaga sjeverne Hrvatske i Dalmacije. Ostvarenje prve etape svog programa, združenje i samostalnjiji državopravni položaj Hrvatske unutar Habsburške monarhije, očekivao je (kao što sam već rekao) od izravne akcije krune. Ipak nije taj trenutak namjeravao pasivno iščekivati. Kada se 1870. pojavila mogućnost da Narodna stranka dobije većinu u Dalmatinskom saboru, zahtijevao je da narodnjačka većina ne bira zastupnike u Carevinsko vijeće (jer se to protivi hrvatskom državnom pravu), ali je naišao na odlučno protivljenje ostalih narodnjaka.⁵² Nakon izbora, kako je pisao Račkom, tražio je da narodnjačka većina bira predstavnike za Carevinsko vijeće »privremeno i uz klauzulu«,⁵³ ali ni to nije bilo prihvaćeno. Po svoj prilici je njegov zahtjev bio i taj da Dalmatinski sabor sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom traži »u zakonitom cjelokupnom saboru Trojedne kraljevine«. ⁵⁴ Međutim, adresa Dalmatinskog sabora vratila se na prijedlog austrijske vlade (koji je autonomna većina 1861. odbacila) da se o sjedinjenju povedu pregovori između predstavnika Hrvatskog i Dalmatinskog sabora. Pavlinovićevi prijedlozi ipak nisu značili više od zahtjeva da se demonstrativnim iskazom zasvjedoči svijest Dalmacije o svom sudioništvu u hrvatskom državnom pravu. Postupci Dalmatinskog sabora kakve je predlagao Pavlinović bili bi, dakle, samo jedno od sredstva kojima je Pavlinović želio jačati hrvatsku nacionalnu i državnu svijest u Dalmaciji, jedno od sredstava u ispunjenju zadatka koji je u spomenutom pismu Kvaterniku stavio kao primaran pred hrvatske političke snage u Dalmaciji.

Kvaternik je i borbu za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom smatrao neposrednim zadatkom i to svih hrvatskih političkih snaga. Njegov članak »Dalmatinsko pitanje razmatrano sa stanovišta stranke prava hrvatskoga« iz siječnja 1871. izravan je odgovor adresi Dalmatinskog sabora i samom Pavlinoviću. U njemu Kvaternik polazi sa stajališta da »vaskoliki hrvatski narod jest ustavan, imade jedan isti ustav«, da se ta hrvatska ustavnost proteže i na »tako zvanu Dalmaciju«, da »državni život Hrvatah nezna za nikakve 'dalmatinske sabore'« i da zbog toga »tako zvani dalmatinski sabor« nezastupa slobodnu i zakonitu volju tamošnjih Hrvatah, nego je plod austro-švabskoga nasilja, poznatoga ukaza od 16. veljače 1861., kojim se nastojalo zadati smertni udar baš svekolikomu ustavnomu i slobodnomu životu nas

⁵¹ M. Pavlinović — E. Kvaterniku, Podgora 25. V 1870, kod: Marin Pavlinović, Studije . . . , 161—164.

⁵² J. Antonietti — M. Pavlinoviću, Zadar 12. VI 1870, Korespondencija, pismo 94.

⁵³ F. Rački — J. J. Strossmayeru, Zagreb, oko 1. VIII 1870, kod: F. Šišić, Korespondencija Rački — Strossmayer I, Zagreb 1928, pismo 111.

⁵⁴ F. Rački — J. J. Strossmayeru, Zagreb, 31. VIII 1870, n. dj., pismo 113.

Hervatah«. Zbog toga osuđuje stav Dalmatinskog sabora o pregovorima između Hrvatskog i Dalmatinskog sabora kao putu kojim je trebalo doći do združenja. Suprotno od Pavlinovića, smatrao je da se u borbi za združenje moraju ujediniti sve hrvatske snage. »Gornji Hervati« morali bi, prema Kvaterniku, zahtijevati i isposlovati da se u Dalmaciji dokinu »sve austro-švabske institucije i zakoni« po kojima se zemlja upravlja, zajedno s »pseudo-saborom 'dalmatinskim'«. »Doljnji Hervati« morali bi tiskom, na skupštinama i sl. prosvjedovati »proti nezakonitomu stanju« u koje ih je veljački patent stavio, a zatim na saboru zaključiti da odustaju od slanja zastupnika u Carevinsko vijeće (narodnjačke zastupnike u Carevinskom vijeću naziva »petoricom helotah dalmatinskih«) i priznati za sebe kao zakonit jedino »sabor svekolikoga naroda hervatskoga«. To je po Kvaterniku jedini ustavni temelj, jedini način kako se združenje može postići na temelju hrvatske ustavnosti, hervatskoga državnog prava. Sjedinjenjem na ovaj način, smatrao je, dualizam će »sam od sebe zakonito uteruti«. Stavljajući »dalmatinsko pitanje« u takav kompleks, on ga smatra »u istinu par excellence, to jest preodlično 'hervatskim'« pitanjem.⁵⁵

Prema tome, Kvaternik i Pavlinović slagali su se samo u osnovnom principu kojim su se rukovodili u političkoj borbi. Njihov cilj bio je (kao uostalom i svih hrvatskih političara) samostalnost i cjelokupnost Hrvatske. U tom smislu treba shvatiti Pavlinovića kad je pisao Kvaterniku da mu je s njim »glavna misao jedna«, a pravaše označio kao »iskrene branitelje samostalne, cjelokupno-jedinstvene, i ustavne Hrvatske«.⁵⁶ Međutim, Kvaternik i Pavlinović razlikovali su se u tumačnju pojma hrvatske narodne i državne cjelokupnosti te u sredstvima, putu i osloncu u borbi za postizavanje tih ciljeva. Te razlike nisu periferne i ne može ih se zanemariti. Njihova korespondencija iz god. 1868—70. pokazuje da zbog tih razlika suradnja Pavlinovića i pravaša na polju praktične politike nije bila moguća. Uzevši globalno, Kvaternik i Pavlinović nastupali su s istih, građanskih pozicija. Zbog toga njihova korespondencija ima šire značenje za razumijevanje diferencijacije hrvatskih političkih snaga u drugoj polovini XIX stoljeća. Ona je gotovo školski primjer za politički razlaz dvojice ljudi kojima je bila »glavna misao jedna«.

II

O dodirima i odnosima između Kvaternika i Pavlinovića ima podataka u njihovoj korespondenciji i u Kvaternikovu dnevniku. Ti podaci imaju to veću vrijednost što su rijetki slučajevi održavanja tako intenzivnih pismenih dodira između dvojice političara koji su u političkom životu nastupali sa toliko različitih pozicija. Takvi dodiri bili su mogućí s jedne strane zbog toga što su Dalmacija i sjeverna Hrvatska u to vrijeme tvorile dva, uglavnom odvojena politička sistema (do integracije hrvatske politike u jednu cjelinu doći će tek pojavom politike »novoga kursa«) te se Kvaternik i Pavlinović nisu

⁵⁵ [E. Kvaternik], Dalmatinsko pitanje razmatrano sa stanovišta stranke prava hervatskoga, Hervatska 1871, 8. I i 15. I.

⁵⁶ V. bilj. 51.

morali u političkom životu izravno sukobiti. S druge strane, Kvaternik i Pavlinović su jedno vrijeme (svaki iz svojih razloga) podržavali te dodire.

Prvi i, čini se, jedini osobni dodir između Kvaternika i Pavlinovića odigrao se u vrijeme sabora 1861. u Zagrebu, dakle u prvoj fazi Pavlinovićeve idejnog razvitka. Kvaternik taj susret spominje 10. rujna 1868. u svom prvom pismu Pavlinoviću, ali nema nikakvih podataka o sadržaju razgovora koji je tom prilikom vođen. Poznato je jedino da je do susreta došlo na Pavlinovićevu inicijativu. Njega su, vjerojatno, impresionirali Kvaternikovi istupi u saboru te je odlučio da ga posjeti u njegovu stanu.⁵⁷ S obzirom na duboke razlike u nacionalno-političkim shvaćanjima koje su tih godina između njih postojale, Kvaternik i Pavlinović mogli su dijelom naći zajednički jezik jedino u svom nepovjerenju prema Austriji.⁵⁸ Međutim, teško je pretpostaviti da su tada, prilikom prvog susreta, stvorili nekakav plan rada s ciljem rušenja Austrije.⁵⁹ U tom slučaju njihovi izravni dodiri u vrijeme Pavlinovićeve boravka u Zagrebu ne bi se sveli na jedan susret. Iz formulacije u spomenutom Kvaternikovu pismu jasno je da Kvaternik do odlaska u drugo izgnanstvo 1863. nije imao nikakvih, ni izravnih ni pismenih dodira s Pavlinovićem. Kvaternik bi, osim toga, našao načina da u svom prvom pismu Pavlinoviću po povratku iz izgnanstva, i uopće nakon prvog i jedinog susreta, bar natukne nešto o ranijim dogovaranjima, a to on nije učinio. Kvaternikovu su pažnju u vrijeme i nakon susreta s Pavlinovićem, uza sve tadašnje razlike, svejedno mogli privući pojedini njegovi pogledi. Vjerojatno je zbog toga i sačuvao izreske Pavlinovićeve članka »Nješto lieka mnogim ranam« iz 1862. koje je iz zaderskog *Narodnog lista* u nastavcima prenio *Pozor*.⁶⁰ U tom članku Pavlinović je, između ostalog, kritizirao velikosrpsku politiku, iako s pozicija različitih od Kvaternikovih. Smatrao je da politika vođena sa isključivo srpskih ili velikosrpskih pozicija nije u skladu s težnjom (kakvu je tada i sam zastupao) za stvaranjem jedinstvene južnoslavenske nacije i države.

Kasnije, kada je u toku izgnanstva boravio u Torinu, Kvaternik se sjetio Pavlinovića. Bilježeci 27. ožujka 1864. u svoj dnevnik vijest o uroti protiv kneza Mihajla u Srbiji i razmišljajući kako bi je mogao iskoristiti, palo mu je, između ostalog, na um da piše Pavlinoviću i Medi Puciću. Namjeravao im je »liepo razložiti« nesposobnost Srbije da odigra znatniju ulogu jer njeni državni »mjesto da sile svoje sakupljaju za veliki po njihovu narodnji pokret, a oni te sile [...] trate u osobne težnje«. Napose je Pucića tim argumentom želio odvratiti od »srbizma«.⁶¹ Pretpostavljao je, dakle, da Pavlinović ne dijeli njegovo mišljenje o Srbiji, ali je, radeći tada na pripremama za dizanje ustanka u Hrvatskoj u okviru »urote naroda«, vjerojatno pomišljao na Pavli-

⁵⁷ E. Kvaternik — M. Pavlinoviću, Zagreb, 10. IX 1868, Korespondencija, pismo 74.

⁵⁸ Zelić-Bučan, Jedan prilog 17, 18, tvrdi, bez prethodne analize, da je poznanstvo između Kvaternika i Pavlinovića »od početka moralo biti dublje« i da su oni već tada bili istomišljenici.

⁵⁹ Marin Pavlinović, Odnosi..., i isti, Lični dodiri..., 272 tvrdi (na temelju onoga o čemu je »slušao«) da su tom prilikom Pavlinović i Kvaternik sastavili napismeno »ratni plan« o načinu kako da se ruši Austrija.

⁶⁰ Izresci se nalaze u Kvaternikovoj ostavštini u NSB, R 5951/4.

⁶¹ Dnevnik, 27. III 1864; K. Šegvić, Drugo progonoštvo Eugena Kvaternika, Zagreb 1907, 78, prenosi taj dio dnevnika nepotpuno i dijelom netočno.

novića i Pucića kao na ljude kod kojih bi mogao naći podršku u akciji protiv Austrije. Međutim, 21. svibnja Kvaternik zapisuje u svoj dnevnik vijest da je Pavlinović sa Sundečićem otišao u Novi Sad »da se tamo s bratijom sporazume« i ocjenjuje to kao »igru austrijsku«. Od tog trenutka Kvaternik više ne računa na Pavlinovića. Istog dana razgovarao je s češkim i poljskim emigrantima o mogućnosti iskrcavanja u Dalmaciji (konstatirajući da je »manje poznat s onimi krajevi«) i predložio povezivanje samo s Medom Pucićem.⁶² Nekoliko dana kasnije, 28. svibnja, u pismu Starčeviću, tražeći informacije o ljudima na koje bi se u Dalmaciji mogli osloniti u slučaju iskrcavanja i dizanja ustanka protiv Austrije, također ne spominje Pavlinovića već Pucića i uza nj Nodila.⁶³

Razumljivo je, dakle, zašto je Kvaternik 1868, po povratku u domovinu, razmišljajući o tome da Pavlinoviću pošalje svoje djelo »Istočno pitanje i Hrvati«, konstatirao: »ne poznavajući bo osvjeđenja Vaša (Pavlinovića; N. S.) politička, nebi bio hotio, da Vam proti njima radim, dostavljam Vami spis, za koji bi znao, da neodgovara čuvstvu vašimi«. »Neizvjesnosti«, tj. sumnje da se Pavlinović pokolebao »u prvobitnih osvjeđenjih«, nestalo je — kako kaže u prvom pismu Pavlinoviću upućenom 10. rujna 1868. — kada je pročitao njegov govor održan na otvorenju jelšanske čitaonice, u kojem su, opet po Kvaternikovim riječima, »goruća čuvstva razvita na korist našeg nesretnog, podkupanog naroda hrvatskoga«.⁶⁴ Pavlinović je u tom govoru prvi put iznio neke elemente svoga novog nacionalno-političkog programa koji će u potpunosti formulirati iduće godine. Prema tome, Kvaternik je Pavlinoviću uputio prvo pismo u trenutku kada je dijalog između njega i Pavlinovića o tim problemima uopće bio moguć.

Kvaternik, koga su boljale »simpatije Dalmacije« prema Strossmayerovoj Narodno-liberalnoj stranci — tzv. pozorašima,⁶⁵ otpočeo je dopisivanje u nadi da će Pavlinovića, koji je po njegovim riječima bio »desna ruka Jozina (Strossmayerova; N. S.), alter ego za krasni ondješnji puk«,⁶⁶ privući pravaštvu. Ohrabren njegovim govorom u Jelsi, vjerovao je da će ga pridobiti za svoje ideje gdje je vidio da se razlikuju, ali je bio spreman i prijeći preko tih razlika. Glavni cilj bio mu je da Pavlinovića odvrati od Strossmayera i pozoraša i pridobije za suradnju sa Strankom prava. Kvaternik je, kao što se vidi iz njegovih pisama i dnevnika, o dopisivanju s Pavlinovićem obavještavao Starčevića i ostale pravaše. Može se, dakle, reći, da se radilo o svjesnoj pravaškoj, ali prije svega osobno Kvaternikovoj akciji u Dalmaciji. Premda je Kvaternik u dnevniku zapisao da »nam je mnogo stalo« do Pavlinovića,⁶⁷ Starčević (o čemu kasnije) tom dopisivanju nije pridavao važnost kakvu joj je pridavao Kvaternik.

⁶² Dnevnik, 21. V 1864; Šegvić, Drugo progonstvo..., 99, i taj dio prenosi nepotpuno i netočno.

⁶³ E. Kvaternik — A. Starčeviću, [Torino, 28. V 1864], Literární archiv Narodnog muzeja u Pragu. Zahvaljujem prof. J. Šidaku koji mi je dao na uvid fotokopiju tog pisma.

⁶⁴ V. bilj. 57.

⁶⁵ E. Kvaternik — M. Pavlinoviću, Zagreb, 29. IX 1870, Korespondencija, pismo 113.

⁶⁶ Jurišić, n. dj., 80 (Dnevnik, 11. II 1869).

⁶⁷ Jurišić, n. dj., 80 (Dnevnik, 31. XII 1868).

U toku intenzivnog dopisivanja koje je trajalo pune dvije godine, od rujna 1868. do rujna 1870, Kvaternik i Pavlinović razmijenili su (kako se može zaključiti iz njihovih pisama i iz Kvaternikova dnevnika) ukupno devetnaest pisama. Od toga je deset napisao Kvaternik, a devet Pavlinović.⁶⁸

Već u prvom pismu Kvaternik je nastojao kod Pavlinovića potkopati ugled Strossmayera i pozoraša. Njihovu politiku ocijenio je kao politiku »kupljenih ljudi« zbog toga što su »zakovali budućnost našeg naroda« priznavši 1861. zajedničke interese Hrvatske s austrijskim zemljama, što su »propazarili 1866. prava, nezavisnosti krune hrvatske« priznavši da je Hrvatska »krunovina mađarske krune« i što »pogaziše prava, *krv* i *narodnost*, te um t. j. znanost, priznavši 1867-me, na svom saboru, da imade na svetom hrvatskom zemljištu, osim *narodnosti* i *jezika hrvatskoga*, neki još drugi, *srbski* narod i jezik, pravo ravno s Hrvatima na svetu našu baštinu hrvatsku«. Kvaternik je u tom pismu jasno kazao što želi postići svojim dopisivanjem s Pavlinovićem: »Mi [...] nemožemo drugo od vas tamo daleko zahtjevati i prositi, ako ne: za Boga, gledajte i motrite na *čine* i *diela*, ne na *rieči* cifraste i medene; pa iz *vidjenih* i *osiećanih* zaključujte pravedno, što ćete poduprieti: istinu ili laž? iskrenost ili himbu?«⁶⁹

Pavlinović je odgovorio tek negdje u prosincu 1868. i odmah jasno odredio svoj stav. Suglasio se — prema Kvaternikovim riječima — »s nazori nuternjimi« njegova djela »Istočno pitanje i Hrvati«, dakle po svoj prilici s važnošću Istočnog pitanja za Hrvatsku, ali ne i sa svom Kvaternikovom historijskom argumentacijom i svim konsekvencama koje iz njih proizlaze u odnosu prema Srbima. Priznao je da su Strossmayer i pozoraši »na krivom polit[ičkom] putu«, ali »u Strossmayera ni sumnjom dirnuti nedopušta«. Zbog toga je smatrao da bi Kvaternikov i Starčevićev rad bio »pred narodom blagoslovljen« kad bi oni prestali napadati pozoraše i »samosvest hrvatsku dizali.«⁷⁰

Već u tim prvim pismima sadržana su osnovna neslaganja između Kvaternika i Pavlinovića i ona će se kao osnovni sadržaj provlačiti kroz čitavo njihovo dopisivanje. Kvaternik će iznositi svoje optužbe protiv pozoraša i nastojat će Pavlinovića od njih odvojiti. Pavlinović će ih, uza sve zamjerke koje je imao na njihov rad, braniti i predlagati pravašima da s njima uspostave suradnju. Obojica će također zadržati svoj stav prema Srbima, a Pavlinović će pravašima napose zamjerati grubost u napadima na pozoraše i Srbe. Pri tom Kvaternik neće inzistirati na suglasnosti u svim pitanjima. Bit će mu najvažnije da postigne politički uspjeh, da Pavlinović raskine suradnju s pozorašima i poveže se s pravašima.

Kvaternik je, primivši odgovor, ocijenio Pavlinovića kao »zavedenog [...], a inače toli poštenog čovika«, te mu je u opširnom pismu, koje mu je uputio još u prosincu 1868, napisao »da u stvari smo složni, samo nas još obstojnosti osobah luče; ali da je ove treba po *činih*, ne po *predsudah* suditi.«⁷¹ Pavli-

⁶⁸ Šest Kvaternikovih pisama objelodanjeno je kod: Korespondencija (pisma 74, 81, 83, 85, 98, 113), jedno Pavlinovićevo pismo objelodanio je Marin Pavlinović, Studije . . . , na i mj., a jedno Stančić, Iz rukopisne ostavštine . . . Izvatke iz Kvaternikova dnevnika s podacima o ostalim Kvaternikovim i Pavlinovićevim pismima objelodanio je Jurišić, n. dj., 79—84.

⁶⁹ V. bilj. 57.

⁷⁰ Jurišić, n. dj., 79, 80 (Dnevnik, 31. XII 1868).

⁷¹ Jurišić, n. dj., 80 (Dnevnik, 31. XII 1868).

nović je u odgovoru od 29. siječnja 1869. iznio svoj sud o pravaštvu, »čuvstva svoja i osviedočenja« — kako kaže Kvaternik — »obzirom na pokret i pomisao, koji ima [...] pokrenuti sudbinom našega naroda pravcem, za koji se znade, kako iskreno očitujete, kud on vodi i teži«. ⁷² Najvjerojatnije upravo iz tog pisma potječu Pavlinovićeve riječi koje je Kvaternik (ne imenujući Pavlinovića, ali spomenuvši da se radi o »čistom i svemu narodu omiljelom za-Velebitskom otačbeniku«) naveo u svom članku »Sustav naših Slavoserbah« i zatim na to upozorio Pavlinovića. Kvaternik prenosi ove njegove riječi: »... narodu malenu, omraženu i raztrgnutu, kao što je naš, najbolja politika, kao što i najkorisnija, jest politika prava. Ako nam Bog nepomaže i čista sviest hervatska, nam nitko na svijetu pomoći neće. Svjestan, ako i malen narod, izvađja veličanstvena djela. Ali sviesti narodnoj hoće se čisti, bistri, jednostavni ciljevi, kao što su oni stranke prava..., koju će svedjer poštovati svaki poštenu Hervat...« ⁷³ Ako se uzmu u obzir Pavlinovićeve neprestane zamjerke konkretnom političkom radu pravaša, onda je, uzevši u cjelini, Pavlinović tada pisao u istom smislu kao 1884, kada je istaknuo zaslugu Starčevića zbog toga što je »kroz pometnje preranog jugoslavenstva i mimo krparije srbo-hrvatstva, iznio zastavu hrvatsku«, i izjavio da »stranci prava u sebi« (razlikujući je od starčevićanstva, koje »uzvišenu zastavu prava svojim pretjeranostima pogani«) »u duši pripada svaki čestiti Hrvat; jer ova stranka predpostavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja«. ⁷⁴

Pošto se Pavlinović (i još dvojica »drugovah mu«) još u prosincu 1868. predbrojio na *Hervata*, ⁷⁵ a sada poslao i popis još dvadeset i tri lica koja će *Hervata* »dragovoljno čitati«, Kvaternik je nakon tog pisma bio uvjeren da se Pavlinović odvratio od Strossmayera i pozoraša i priklonio pravaštvu. »Podpuna pobjeda!« »To je više nego pobjeda!« — oduševljeno je zapisao u dnevnik. ⁷⁶ Zbog toga je upismu od 23. veljače 1869. Pavlinoviću pisao: »Bog se je smilovao našem narodu, kad je premilostivo dopustio da budete vi gospodine zatočnikom stranke prava u Za-velebitskih stranah.« ⁷⁷ Bio je uvjeren da Pavlinovića smeta još jedino *Hervatova* grubost u napadima na pozoraše. Na Pavlinovićevu preporuku da se *Hervat* kloni »načina nedostojna njegovu patriotsku i uzvišenomu smieru« odgovorio je uvjeravajući ga u neophodnost takova načina pisanja. ⁷⁸

To je trenutak u kojem je došlo do nesporazuma zbog toga što je Kvaternik Pavlinovićevim riječima i postupcima pridavao značenje koje oni nisu imali. Kvaternik je uzimao u obzir pohvale koje je Pavlinović upućivao pra-

⁷² E. Kvaternik - M. Pavlinoviću, Zagreb 23. II 1869, Korespondencija, pismo 81.

⁷³ [E. Kvaternik], Sustav naših Slavoserbah, *Hervat* 1869, sv. VI, 350. Kvaternik je Pavlinovića 24. VII 1869. upozorio da je dio jednog njegovog pisma prenio u tom svom članku (v. bilj. 82).

⁷⁴ M. Pavlinović, Hrvatski razmišljaji, Zadar 1884, 26, 30.

⁷⁵ V. bilj. 71.

⁷⁶ Jurišić, n. dj., 80 (Dnevnik, 11. II 1869). Uredništvo je *Hervata* slalo osobama koje je Pavlinović naznačio, ali bez osobitog rezultata. Do kraja lipnja 1869. na *Hervata* se od njih pretplatilo samo Ivan Miličić, župnik iz Donjeg Sela na Šolti (v. bilj. 29).

⁷⁷ V. bilj. 72.

⁷⁸ isto (ovdje Kvaternik navodi riječi iz Pavlinovićeva pisma).

vaštvu, a nije uočavao stvarnu težinu Pavlinovićevih neslaganja s pravašima u idejnom pogledu i na polju praktične politike. Isto je tako griješio u ocjeni njegovih nastojanja da prikupi pretplatnike za *Hervata* u Dalmaciji. Pavlinović je želio proširiti pravašku štampu zbog toga što je, nezadovoljan orijentacijom dalmatinske Narodne stranke i *Narodnog lista*, u njoj nalazio čistu hrvatsku misao, bez natruha nacionalnog jugoslavenstva ili srbo-hrvatstva. O tome svjedoči citirani odlomak iz Pavlinovićeva pisma koji je Kvaternik prenio u svom članku »Sustav naših Slavoserbah«. Pavlinović je, međutim, pravašku štampu od početka primio sa stanovitim rezervama, a one će s vremenom postajati sve veće.⁷⁹

U daljnjem dijalogu Pavlinović je (kao i dotad) izbjegavao da izričito iznese svoj stav prema Stranci prava, ali je ustrajno ponavljao svoje stavove u kojima se razilazio s Kvaternikom. To je u ovom samo podržavalo iluzije i nadu da će Pavlinovića uvjeriti u ispravnost svojih sudova i postupaka. U pismu od 2. lipnja 1869. Pavlinović je politiku Narodno-liberalne stranke označio kao »kukavnu pometnju pojmovah naših prepredenih praktičnikah«, ali je opet osuđivao »surovi način« kojim pravaši napadaju njih i Srbe.⁸⁰ Kvaternik mu je 22. lipnja odgovorio opširno razlažući svoj stav prema »slavo-serbima« i »Serbežu«,⁸¹ a u pismu od 24. srpnja još uvijek ga je smatrao »stupom (columnom) svete naroda stvari«.⁸²

Bilo je to upravo vrijeme kad je Pavlinović pisao svoj tajni program »Hrvatska misao«, u stvari plan strateških ciljeva hrvatske politike. Premda je Pavlinović, pišući Strossmayeru, objašnjavao da je u njemu iznio načela na temelju kojih bi trebalo izvesti preorijentaciju dalmatinske Narodne stranke,⁸³ ipak se tu radilo o prijedlogu zajedničkog plana strateških ciljeva hrvatske politike, kojim bi se, nakon dogovora i eventualnih izmjena, u svojim akcijama rukovodili narodnjački političari sjeverne Hrvatske i Dalmacije. Ti političari, međutim, nisu prihvatili razgovor o njegovu programu, prije svega zbog toga što su ocijenili da bi program, ako bi se za nj saznalo, morao dovesti do pogoršanja srpsko-hrvatskih odnosa.⁸⁴ Od tada se u političkom djelovanju ovim programom rukovodio samo Pavlinović i uski krug dalmatinskih političara koje je Pavlinović tada ili kasnije s njim upoznao.⁸⁵ S druge strane,

⁷⁹ Jurišić, n. dj., 73 zaključuje na temelju Kvaternikovih zapisa u dnevniku da je Pavlinović bio »po svojoj političkoj ideologiji bliži pravaštvu nego narodnoj stranci«. Marin Pavlinović, Odnosi . . . , s pravom upozorava da su podaci o Pavlinoviću u Kvaternikovu dnevniku subjektivno obojeni i da je zbog toga Kvaternikov dnevnik kao jedina osnovica »potpuno labava« za stvaranje pouzdanih sudova o Pavlinoviću.

⁸⁰ V. bilj. 29.

⁸¹ V. bilj. 29.

⁸² E. Kvaternik — M. Pavlinoviću, Zagreb 24. VII 1869, Korespondencija, pismo 85.

⁸³ M. Pavlinović — J. J. Strossmayeru, Podgora 31. VIII 1869, kod: S. M. Trajljić, Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina XIX stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru X, 1963, 412, 413.

⁸⁴ F. Lanza — M. Pavlinoviću, Dubrovnik 20. XI 1869. i K. Vojnović — M. Pavlinoviću, Split 20. I 1870, Korespondencija, pisma 86 i 89.

⁸⁵ Ne može se prihvatiti tvrdnja B. Zelić-Bučan, Jedan prilog, 23, da je dalmatinska Narodna stranka »sada«, tj. nakon nastanka Pavlinovićeva programa iz 1869, u nacionalnim shvaćanjima i političkom djelovanju »od neodređenog slovinstva krenula čistim hrvatskim pravcem« (o tom problemu v. N. Stančić, Hrvatstvo,

Pavlinović nije Kvaternika upoznao s programom »Hrvatska misao«. Poznajući Kvaternikova shvaćanja, znao je da se on s principima tog programa ne bi složio i da bi ih, dapače, osudio. Već ovaj njegov postupak pokazuje koliko su bile bez temelja Kvaternikove nade da će ga pridobiti za svoje ideje i za suradnju s pravašima. Pavlinović je već imao do kraja izgrađen vlastiti program. Formulirao ga je s istim ciljem s kojim je širio pravašku štampu u Dalmaciji, tj. da ojača hrvatsku ideju u Dalmaciji, a suradnju na ostvarivanju tog programa nije ponudio pravašima već pozorašima. Njime je, bar ukoliko se tiče užeg kruga u Dalmaciji kojem ga je namijenio, u radu na ostvarenju tog cilja eliminirao nedostatke koje je vidio u pravaškoj štampi i istodobno nastojao utjecati na promjenu u orijentaciji Narodno-liberalne stranke.

U pismu s početka rujna 1869. Pavlinović, po riječima Kvaternika, opet »Strossm[ayera], Račkoga i Miškatovića, nastoji opravdati, dajući jim krivo« i predbacuje pravašima što nisu prihvatili Miškatovićeve ponudu o izmirenju, ali »diči se strankom prava« i općenito »zdravo posvema stvari nazire«. Kvaternik je smatrao najvažnijim što je Pavlinović u pismu podržao »franko (tj. francusko; N. S.) -herv[atsku] politiku«. U taj podatak, međutim, moramo posumnjati, jer je Pavlinović u svom programu, koji je gotovo u isto doba nastao, iznio sasvim drugačiji stav o sredstvima koja su trebala dovesti do rješenja hrvatskog pitanja. Kvaternik je odgovorio 13. rujna, ali nema podataka o sadržaju tog pisma.⁸⁶

Kvaternik je bio toliko uvjeren da je Pavlinovića pridobio za suradnju sa Strankom prava da se njegovim pismima služio u neke vrste propagandne svrhe. S njima je upoznao ne samo pravaško vodstvo nego i širi krug pravaša, pa i narodnjake s kojima je dolazio u dodir. Đuri Deželiću pokazao je jedno Pavlinovićevo pismo u želji da utječe na njegovo političko opredjeljenje, ali i sa svjesnom namjerom da Deželić »raztrubi o politici Mihovila«. Pozoraši su doista doznali za Pavlinovićeve veze s Kvaternikom, ali su, kako je Kvaternik saznao, tvrdili »da smo se (pravaši; N. S.) prerano razveselili nad tim, da bi bio Pav[linović] naš«.⁸⁷

srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda. U povodu knjige R. Petrovića: Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1969, Časopis za suvremenu povijest II, 1970, 2, str. 237, 238). Također se ne može reći ni to da je »možda upravo ovo Kvaternikovo pismo (od 22. VI 1869; N. S.) bilo jedan od posljednjih poticaja« Pavlinoviću da pokuša skrenuti dotadašnji pravac Narodne stranke. Pavlinovića je na pomisao o pisanju programa navela vlastita ocjena o općenitom stanju »narodne svijesti«, osobito u Dalmaciji, »gdi narod i stranaka još bistro ne zna kud uprav cilja«, te ojačali položaj Miha Klaića u Narodnoj stranci, što je, po Pavlinovićeve mišljenju, nametnulo potrebu »da se jednom dogovorimo malo izvjestnije na što ćemo ovaj puk upućivati«. Sam je Pavlinović kao posljednji poticaj da pristupi pisanju programa naveo boravak Mrazovića u Dalmaciji i neke »osnove« koje mu je on priopćio (v. bilj. 84). Tu se po svoj prilici radi o prijedlogu dalmatinskog namjesnika Wagnera vodstvu Strossmayerove Narodno-liberalne stranke da se priključi akciji u prilog pripojenja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj (T. Ganza-Aras, Pitanje sjedinjenja nakon uspostave dualizma, Dalmacija 1870, Zadar 1972, 222).

⁸⁶ Jurišić, n. dj., 81, 82 (Dnevnik, 13. IX 1869).

⁸⁷ Jurišić, n. dj., 81, 82 (Dnevnik, 23. II i 15. IX 1869).

U pismu koje je napisao između sredine rujna i početka prosinca 1869. Pavlinović je, čini se, opet branio Strossmayera, jer Kvaternik zapisuje u dnevnik 9. prosinca da je Pavlinoviću pisao »stroga glede lupežah slavoserbskih«. ⁸⁸ Odgovarajući odmah na to pismo Pavlinović je oštro (»bombama«, kaže Kvaternik) napao Starčevića i pogotovu Kvaternikove članke u V i VI svesku *Hervata* i prvom svesku *Hervatske*, na što je Kvaternik konstatirao: »Badava, ovi ljudi još uvijek derže Jozu (Strossmayera; N. S.) i comp. nedužnimi! — Što njihova djela izvadjamo na vidik, to jim je zločin!« Time je priznao neuspjeh svojih nastojanja, ali je ipak zaključio: »U ostalom glede cielosti dobro nas sudi, i mora se pokloniti pred istinom!« ⁸⁹ Čini se da je to pismo srušilo Kvaternikove iluzije o Pavlinovićevu pristajanju uz Stranku prava. Od tada oni razmjenjuju pisma uglavnom kada jedan drugome šalju svoje brošure ili otiske govora.

Pavlinovićev govor na otvorenju čitaonice u Imotskom 1870. Kvaternik je oduševljeno pozdravio kao »divni hervatskog zamašaja govor«, ⁹⁰ a David Starčević smatrao ga je plodom Kvaternikova utjecaja. ⁹¹ Ante Starčević je, međutim, reagirao drugačije. Na Kvaternikovo pitanje da li je pročitao Pavlinovićev govor odgovorio je »da je bio išao čitati ga; no našav gdje govori o tom da 'znanost nas uči da smo *Slaveni*, geografijom da smo *Jugoslaveni*, Hervato-Serbi' to da mu je bilo dosta, da vidi da je ono charlatan, ili da si sva vrata ostavlja otvorena«. Kvaternik se na to ljutio što Starčević »odviše puritanizira, zahtjevac od drugih, da tako misle čisto, kao i on«. ⁹² Kvaternik je, dakle, bio svjestan razlika koje su postojale između njega i Pavlinovića, ali je bio spreman i prijeći preko njih ako bi to omogućilo političku suradnju, a Starčević je Pavlinovića sasvim odbacio čim je uočio razilaženje u jednoj točki (riječi koje Kvaternik navodi nalaze se na samom početku Pavlinovićeva govora).

Pavlinović je u prvoj polovici travnja 1870. poslao Kvaterniku četiri otiska svog govora, poprativši ih pismom u kojem je opet kudio i branio pozoraše i upućivao Kvaternika na izmirenje s njima. ⁹³

Kvaterniku je to, čini se, dalo povoda da pokuša od Pavlinovića dobiti otvoreno izjašnjenje. Čini se da je u pismu od 14. svibnja 1870. tražio od Pavlinovića odobrenje za demonstraciju pravaške omladine njemu u prilog, jer je Pavlinović u odgovoru od 25. svibnja napisao: »Nek mladež uči, kako ste joj vi krasno svjetovali u Hrvatskoj. Svaka demonstracija prinudila bi me da se izjavim otvorito, i da rečem stvari koje ako nebi laskale Pozorašim, nebi doduše ni vami do kraja po čudi bile« i odmah nadodao: »Ja se uzdam

⁸⁸ Jurišić, n. dj., 82 (Dnevnik, 9. XII 1869).

⁸⁹ Jurišić, n. dj., 82, 83 (Dnevnik, 24. XII 1869).

⁹⁰ Jurišić, n. dj., 83 (Dnevnik, 4. III 1870).

⁹¹ Jurišić, n. dj., 83 (Dnevnik, 6. III 1870).

⁹² Dnevnik, 7. III 1869; Jurišić, n. dj., 83, sasvim je nepotrebno ispuštio onaj dio gdje Starčević parafrazira Pavlinovićeva riječi i stavio između zagrada: »tu Starčević iznosi mišljenje Pavlinovićeva o Hrvatima, koje je identično sa shvaćanjem narodnjaka«. Taj dio Pavlinovićeva govora glasi: »narodopis i jezikoslovje danas uče da smo pleme slovinsko, da smo zemljopisno Jugoslovinci, da smo jezikom Srbi i Hrvati, ili ti srbo-hrvati« (M. Pavlinović, Pjesme i besjede, Zadar 1873, 238. Usp. također: isti, Besjeda na slavi imoske čitaonice, Zadar 1870, 4).

⁹³ Jurišić, n. dj., 83, 84 (Dnevnik, 14. IV 1870).

da ćemo mi jednom skupa raditi, ali mislim [...] da još nije hora.« To je vjerojatno i bio razlog zbog kojeg je odlučio da Kvaterniku upravo tada svoj stav razjasni »jednom za svagda«. Rezimirajući dotadašnje kontakte, Pavlinović je, doduše, priznao da mu je s Kvaternikom »glavna misao jedna«, ali je također dodao: »među nama pravo i veliko pitanje ovo je: vrijeme i sredstva«. Smatrao je da u konkretnoj situaciji pred Hrvatima Dalmacije i »Posavja« stoje različiti zadaci. »Mi u Dalmaciji« — pisao je — »imamo danas raditi poglavito o tom da se dodje do združenja; u tu svrhu nam je u obće braniti i razvijati narodnost u javnom životu i buditi državnu svijest hrvatsku. Svaki drugi rad u ovih stranah, meni se čini da bi za sad bio neumjestan i združenju škodan. Vi s vaše strane gori u Posavju, pometnuv osobne mržnje, imali bi ste po pravcu⁹⁴ svoga programa, o tom raditi [...] da se sruši postojeća nagodba s Ugarskom, koja danas najvećma tare hrvatsko pravo.« Upozorivši k tome Kvaternika na »življe različite narodne stranke« u Dalmaciji i stanje »pitanja Hrvatskog« u Habsburškoj monarhiji, otvoreno mu je rekao: »Po ovim mojim razlozima vi ćete uviditi nemogućnost sa moje strane da stupim odmah u zajednicu sa strankom, koja bi me vodila na polje kad mi nije hora, i tiskala bi mi u ruku oružje koje moje nije.« Pravaše je osudio kao »vikače i psovače, [...] mrzitelje i omrazitelje«, zamjerajući im zbog grubih nastaja na pozoraše, jer »ima časova kad je čovjeku dužnost svoj barjak nositi i preko materina trupla; ali ima časovâ kad neke zablude sunarodnikah svojih valja plakati; i najbolji je mûk«. Smatrao je da će tek nakon sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom »biti hora da se narodna stranka Dalmatinska složi sa strankom prava u Hrvatskoj, i da odlučno zastupaju na državnom polju pozitivno pravo Hrvatske kraljevine«, ali i tada, rekao je, »svakako će trebovati da se prije dogovorimo i točno sporazumimo.«⁹⁵ U tom pismu jasno se ocrtava karakter dodira između ove dvojice hrvatskih političara. Kvaternik je nastojao pridobiti Pavlinovića da stupi u »zajednicu« sa Strankom prava, a taj je odlučno otklonio smatrajući da mu to ne dopuštaju odnosi u dalmatinskoj Narodnoj stranci, tadašnji položaj Hrvatske u Habsburškoj monarhiji i neslaganje s pravašima u nekim bitnim pitanjima.

Kvaternik je 27. lipnja na to pismo (koje je u dnevniku nazvao »nepoštenim«)⁹⁶ otpisao: »Na posljednje vaše pismo neodgovaram. Dao bi četvrtinu preostavšega mi još života, da ga niste pisali.« Bio je uvjeren da je ono rezultat Strossmayerova utjecaja. »Ja gledam u dušu vašu;« — pisao je — »bolje od vas samih uvidjam i nazirem polugu, koja vas je nagnala na pisanje onoga pisma [...] Sam svemogući Bog kazni vidljivom rukom i žigoše zlotvore naroda i vjere [...]; a vi u sat propadanja tih zlotvorah, i njima za volju, zatajivate plemenitiju stranu svojega 'ja', samoga sebe!«⁹⁷

U kratkom pismu od 24. rujna, kojim je Pavlinović popratio istiske svog govora biračima u Imotskom i adrese Dalmatinskog sabora, on je pisao Kvaterniku: »Pozoraši vjerujem da su griješnici; ali za Boga gdje je Vaše hrvatsko

⁹⁴ Marin Pavlinović (v. bilj. 51) netočno prenosi: »pravu«.

⁹⁵ V. bilj. 51.

⁹⁶ Jurišić, n. dj., 84 (Dnevnik, 29. VI 1870).

⁹⁷ E. Kvaternik — M. Pavlinoviću, Zagreb 27. VI 1870, Korespondencija, pismo 98.

srce da nema vriska mržnje i grožnje proti Rauchovoj tiranidi?« Smatrao je da bi njega i Kvaternika mogli približiti »dogadjajih (sic!), godine i sjedine« i lični susret kada bi mogli »na tiho o naših nevolja razgovarati«. Njegovo uvjerenje da bi se i tada »možda [...] zakorak« približili pokazuje da je bio potpuno svjestan koliko su duboke i nepremostive razlike između njega i Kvaternika.⁹⁸

Kao što je Pavlinović svoje pismo od 25. svibnja 1870. završio riječima: »vjerujte da ću Vam, g. Starčeviću i svim iskrenim braniteljem *samostalne, cjelokupno-jedinstvene, i ustavne Hrvatske* ostati vjeran poštovatelj i drug, pa i ne bili u jednom redu«,⁹⁹ tako je i Kvaternik, nakon ljutnje, 29. rujna 1870. ipak (u posljednjem sačuvanom i po svoj prilici uopće posljednjem pismu Pavlinoviću) izjavio: »znajte da vas svi ljubimo i počitujemo, pa i ne bili baš u svemu, za ovaj hip, sporazumni«. Za razliku od Starčevića, nije od Pavlinovića i ostalih dalmatinskih narodnjaka ni tada zahtijevao potpuno idejno slaganje, ali nije mogao prijeći preko njihovih »simpatija« prema pozorašima. »Nismo mi voljni« — kaže — »u vas tamo, kojih obstojnosti su posve druge, zahtjevati [...] puritanizam«, ali »mi se na ništa drugo neljutimo glede vas i suboriocah s onu stranu Velebića, koli na to, što jih (pozoraše; N. S.) odviš zastirate i štitite«. To je osnovna misao njegova prvog pisma Pavlinoviću. Ali je, nakon što je opet iznio svoje argumente protiv pozoraša, zaključio: »Kada dakle budete ova proučio, razumjeti ćete, nedvojim, da se ja *neserdim na vas*, oh ne! nego me zebe pri serdцу, kad vidim poštena čoveka tumarati kao vezanim očima!«¹⁰⁰

Svi ti podaci o dodirima između Kvaternika i Pavlinovića pokazuju da Kvaternik u toku dvogodišnjeg dopisivanja nije u idejnom pogledu utjecao na Pavlinovića i da nije uspio postići politički cilj tog dopisivanja (do kojeg mu je bilo najviše stalo) — pridobiti ga na suradnju sa Strankom prava. Njihovi dodiri, za koje su jedno vrijeme imali interesa i jedan i drugi, izgubili su svoj smisao i prestali sami od sebe.

* * *

Zadatak ove rasprave bio je da odredi odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića. Analiza koja je u njoj provedena pokazuje da Pavlinović nije bio pravaš. Ona također pokazuje da se Pavlinović formirao samostalno, da Kvaternik na proces njegova formiranja nije imao utjecaja, dapače da nije utjecao na trenutak postanka ni na konkretizaciju Pavlinovićeva programa. Razlike između njega i Kvaternika u idejnom pogledu i u shvaćanju političke taktike (usprkos nekim općenitim dodirnim točkama) bile su tolike, da je Pavlinović izričito i odlučno odbio suradnju s pravašima. Međutim, potpunu ocjenu o poziciji Mihovila Pavlinovića na hrvatskoj političkoj pozornici druge polovine XIX stoljeća moći će se dati tek nakon druge slične analize, nakon usporedbe Pavlinovića i narodnjaka sjeverne Hrvatske.

⁹⁸ Stančić, Iz rukopisne ostavštine... Dio prve citirane rečenice, u kojem Pavlinović predbacuje Kvaterniku što ne diže glas protiv Rauchova režima, Kvaternik je naveo u svom odgovoru Pavlinoviću (v. bilj. 65).

⁹⁹ V. bilj. 51.

¹⁰⁰ V. bilj. 65.

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNISS DER NATIONAL-POLITISCHEN AUFFASSUNGEN EUGEN KVATERNIKS UND MIHOVIL PAVLINOVIĆS

Die Abhandlung beginnt mit einer historiographischen Einleitung und Darstellung der bisherigen Meinungen über das Verhältniss zwischen der national-politischen Auffassungen E. Kvaterniks, des Ideologen der Rechts-Partei in Nordkroatien, und M. Pavlinovićs, eines der Anführer der Wiedergeburtsbewegung in Dalmatien. Indem der Autor im ersten Kapitel die Auffassungen beider Politiker vergleicht, stellt er fest, daß sie die Träger der kroatischen, von allen Resten des Illyrismus oder Jugoslawismus befreiten nationalen Idee waren, daß sie in politischer Hinsicht den Gedanken über die Souveränität des kroatischen Volkes und sein Recht auf Vereinigung im eigenen Staat vertraten und daß sie ihre Ansprüche auf das natürliche und kroatische Staatsrecht gründeten. Im Weiteren konstatiert er jedoch, daß sie die nationale Entwicklung im slawischen Süden und in Kroatien verschieden beurteilten, ebenso das Verhältnis der Kräfte innerhalb der Habsburgermonarchie und in Europa, und dass sie die Stärke Kroatiens selbst ungleich bewerteten. Deshalb interpretierten sie auf verschiedene Weise den Begriff der nationalen und territorialen Integrität Kroatiens und vertraten entgegengesetzte Anschauungen über Art und Weise, wie auch Mittel zu deren Verwirklichung. Abschließend legt der Autor fest, daß ungeachtet der gemeinsamen Ziele die Ideologien Kvaterniks und Pavlinovićs zwei selbständige Systeme der national-politischen Auffassungen bilden.

Im zweiten Kapitel analysiert er die Beziehungen zwischen Kvaternik und Pavlinović aufgrund ihrer Korrespondenz und Kvaterniks Tagebuch und zeigt, daß Pavlinović wegen der Unterschiede in national-politischer Hinsicht Kvaterniks Vorschläge zur Mitarbeit mit den »pravaši« (Mitglieder der Rechts-Partei) nicht annehmen konnte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb